

DORIVOR GULXAYRINING SHIFOBAXSH XUSUSIYATLARI

Ikromaliyev Asadbek G'anijon o'g'li

Toshkent davlat agrar universiteti talabasi

Ahmadova Charos Orziqul qizi

Toshkent davlat agrar universiteti talabasi

Xusenova Shaxzoda O'ktamjon qizi

Toshkent davlat agrar universiteti talabasi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada gulxayri gulli o'simligi va undan tayyorlanadigan shifobaxsh malhamlar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Gulxayridan laboratoriya usulida malham olish texnikasi usullari berilgan.*

***Annotation:** This article provides information about the flowering plant Gulkhairi and medicinal ointments made from it. Techniques for obtaining ointment from Gulkhairi in a laboratory method are given.*

***Kalit so'zlar:** gulxayri, Qamashi tumani, malham, laboratoriya, kasalliklar.*

***Keywords:** gulkhairi, Qamashi district, ointment, laboratory, diseases.*

Dorivor o'simliklar – insonlar va hayvonlarni davolashda, turli hil kasalliklarni oldini olishda va infeksiyon kasalliklarni bartaraf etishda, shuningdek, oziq-ovqat, atirupa va kosmetika sanoatida ishlatiladi. Yer yuzida jami dorivor o'simliklarning 10-12 ming turi borligi aniqlangan. O'zbekiston hududida esa

1200 ga yaqin tur dorivorlik xususiyatiga ega. Mamlakatimizda so‘nggi yillarda dorivor o‘simliklarni rivojlantirishga, xususan tabiiy boyliklardan samarali va umumli foydalanishga katta ahamiyat berilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-apreldagi “Yovvoyi holda o‘sovchi dorivor o‘simliklarni muxofaza qilish, madaniy holda yetishtirish, qayta ishlash va mavjud resurslardan oqilona foydalanish choratadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4670-son qarori sohani tubdan rivojlanishining huquqiy asoslarini yaratib berdi. Ushbu qarordagi vazifalarni amalga oshirish natijasida dorivor o‘simliklarni nafaqat tabiatda yovvoyi holda terib olish, balki madaniy holda ko‘paytirish va qayta ishlashni tashkil etish bilan shug‘ullanuvchi fermerlar va tadbirkorlar soni ham sezilarli darajada ortib bormoqda. O‘tgan davr mobaynida 9 ta dorivor o‘simliklar yetishtirish klasterlari tashkil etilib, ular tomonidan moychechak, kovrak, limono‘t, qalampir, yalpiz, qizilmiya, za‘faron va boshqa dorivor o‘simliklar yetishtirilmoqda. Ularning faoliyati natijasida o‘tgan 2021-yilda 4 ta xorijiy davlatga 1,7 mln AQSH dollar qiymatidagi dorivor o‘simliklar xomashyosi va qayta ishlangan mahsulotlari eksport qilindi. O‘zbekiston davlatida ham yetakchi o‘rinni egallab keladigan bir qancha viloyatlar bor.

Masalan: Qashdaryo viloyati Qamashi tumani, Namangan viloyati Pop tumanida Surxandaryo viloyatlarida yetishtiring keng ko‘lamda amalga oshirilmoqda. Ma’lumki, Qashqadaryo viloyatida mahsulot ishlab chiqarish hajmi yildan yilga sezilarli darajada oshmoqda. Bunday natijaga erishishda viloyatda faoliyat ko‘rsatayotgan, mamlakatimiz iqtisodiyotining faxri bo‘lgan yirik zamonaviy korxonalarining hissasi katta. Biroq shuni ham e’tirof etish lozimki, so‘nggi yillarda kichik korxonalar, fermer xo‘jaliklari va tomorqa egalari ham turli xildagi oziq-ovqat, xalq xo‘jaligi va eksportbop mahsulotlarni yetishtirib, aholi ehtiyojini qondirish bilan birga, eksport hajmini oshirishda ham o‘zlarining munosib hissalarini qo‘shishmoqda. Gulxayri o‘simligining tarkibida juda ko‘p foydali moddalar bor. Chunonchi gulxayrining ildizida 35 % gacha shilliq moddalar, 37% gacha kraxmal, 16% ga yaqin qand, asparagin, betain, pektin, yog‘, 4,9% atrofida mineral tuzlar mavjud. O‘simlikning barg hamda gullarida

0,02% ga yaqin qattiq efir moyi, karotin, vitamin C, ildizlardagiga qaraganda ikki marta kam shilliq moddalar bor. Gulxayri qadim zamonlardan beri shifobaxsh o'simlik sifatida ishlatilib kelinadi. Abu Ali Ibn Sino gulxayri ildizidan, bargidan va urug'laridan tayyorlangan damlama bilan yo'tal, qon tupurish, zotiljam va buyrak kasalliklarini davolagan. Buyuk tabib gulxayri ildizi asosida tayyorlangan doridarmonlarni ko'krakni yumshatuvchi, balg'am ko'chiruvchi omil sifatida tavsiya etgan. Gulxayri gul tojbarglaridan teri, shoyi va jun matolarni bo'yashda foydalaniladi. Chunki gulxayri gulbarglari o'zida qizil, zangori hamda binafsharang bera oladigan malvidin pigmentini saqlaydi. Gulxayri ildizidan kleyster tayyorlash, o'simlikning poya va shoxchalaridan a'lo sifatli qog'oz hamda arqonlar tayyorlash mumkin. Gulxayri gullari bolarilar uchun yaxshi oziq hisoblanadi. Dorivor gulxayrining ildizini odatda kuzda yoki erta bahorda kavlab olinib, dag'al ildizpoya va mayda ildizchalardan ajratiladi-da, zudlik bilan suv oqimida yuvib olinadi (ildiz shilliqlanmasligi uchun). Shundan so'ng, ochiq havoda quritiladi. Uy sharoitida gulxayri ildizidan quyidagicha damlama tayyorlash mumkin: birorta idishga 2 stakan miqdorda qaynatib sovutilgan suv quyiladi va uning ustiga 4 choy qoshiq maydalangan ildizdan solib, 8 soat davomida qo'yib qo'yiladi. So'ngra suzib olib, sharbatiga kuniga 3-4 mahal yarim stakan miqdorda ichiladi. Qashqadaryo viloyati Qamashi tumani Chim mahalla fuqarolar yig'inida farmatsevtika va tibbiyot sohasida keng foydalaniladigan dorivor "Gulxayri" o'simligi aholi tomorqalarida ekilib, hozirgi kunda mazkur dorivor o'simlik gulini terib olish ishlari amalga oshirilmoqda. Ta'kidlash joiz, Qamashi tumanida dorivor "Gulxayri" o'simligini yetishtirishni yo'lga qo'yilishi natijasida 2,5 mingdan ziyod aholi bandligi ta'minlanadi. Hozirgi kunda dorivor gulxayri o'simligining gullari Yevropa davlatlariga jumladan, Shvetsariya va Polshaga eksport qilinmoqda. Hozirgi kungacha 500 ming yevroga mahsulot sotilgan. Ma'lumot o'rnida, "Gulxayri" qadim zamonlardan beri shifobaxsh o'simlik sifatida ishlatilib kelinmoqda. Abu Ali Ibn Sino gulxayri ildizidan, bargidan va urug'laridan tayyorlangan damlama bilan yo'tal, qon tupurish, zotiljam va buyrak kasalliklarini davolagan. Buyuk tabib gulxayri ildizi asosida

tayyorlangan dori darmonlarni ko'krakni yumshatuvchi, balg'am ko'chiruvchi omil sifatida tavsiya etgan. Gulxayri (*Althaea*) — gulxayridoshlarga mansub bir yillik va ko'p yillik o'tlar turkumi. Yevropa va Osiyoning o'rta mintaqalarida 12 turi o'sadi. O'zbekistonda gulning bitta ekma va 7 ta yovvoyi turi bor. Gulxayridoshlar to'qaylarda, sug'oriladigan maydonlarda va boshqa yerlarda uchraydi. Gullari to'g'ri, 5 bo'lakli, ikki jinsli. Gulxayri guli dorivor, manzarali o'simlik, undan bo'yoq olinadi. O'zbekistonda gulxayrining rosea turi manzarali va dorivor o'simlik sifatida ko'pnekiladi. Poyasi 1,5-2 m, yo'g'on, tuklar bilan qoplangan. Barglari 3-7 bo'lakli, uzun bandli. Gullari yakka-yakka yoki 2-3 tadan barg qo'ltig'ida va poya ichidabo'rnashgan. Tojbarglari qat-qat joylashgan. Iyun-avgustda gullab, iyul-sentabr oylarida urug'laydi. Tojbarglaridan vino, sirka va boshqaga rang berishda hamda teri, shoyi va jun kabilarni bo'yashda foydalaniladi. Gulxayrining officinalis turi dorivor o'simlik sifatida tibbiyotda foydalaniladi. Uning ildizidan tayyorlangan suyuq ekstrakt nafas yo'llari kasalliklarida (ayniqsa bolalarda) balg'am ko'chirish, ko'krakni yumshatish uchun va yallig'lanishga qarshi, me'da-ichak kasalliklarida esa o'rab oluvchi dori sifatida ishlatiladi.

Dorivor preparatlari. Qaynatma, quruq ekstrakt, kukun(parashok), sharbat. Kubuk shaklida qirqilgan ildiznafas olish yo'llari kasalliklarida ishlatiladigan turli preparatlar yig'malar(*Species pectoralis* va boshqalar) tarkibiga kiradi. Qaynatma ildizidan faqat sovuq suvda tayyorlanadi(maxsulotdan shilliq modda ajralib chiqadi, kraxmal suvda erimasligi sababli qaynatmaga o'tmaydi). Dorivor gulxayri o'simligining yerostki qismidan ajratib olingan uglevodlar aralashmasidan " Mukaltin" nomli dorivor preparat olinadi. "Mukaltin" preparatini balg'am ko'chiruvchi dori sifatida, yuqori nafas yo'llari va o'pka yallig'lanish kasalliklarida ishlatiladi. Tabiatni sir - asrorini mukammal bilish, uning sexrli xazinasini ochish uchun faqat bir narsa - yuksak bilim zarur. Fanning ilg'or cho'qqilarini tolmay egallayotgan yoshlarimizdan ana shu xazinani olish, undan foydalanish uchun xar tomonlama yetuk, ilg'or, yuksak bilimli kishilar bo'lib yetishishi talab etiladi. Bunday kishilarning kamol topishida

biologiya fanining xissasi katta. Yoshlarni o'lkamizning o'simliklar dunyosi, ularning foydasi, zarari, tibbiyotdagi ahamiyati va boshqa xususiyatlari bilan mukammal tanishtirib borish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'.Pratov, L.Shamsualiyeva, E.Sulaymonov "Botanika" Toshkent 2010.
2. G.S.Tursunbayeva, G.M.Duschanova, A.T.Abdullayeva "Botanika o'simliklar anatomiyasi va morfologiyasi" Toshkent-2018.
3. G.S.Tursunbayeva, G.M.Duschanova, J.S.Sadinov "Botanika" Toshkent 2020.
4. Q. X. Xaydarov, Q. X. Xojimatov. O'zbekiston o'simliklari. Toshkent 1992.
5. www.google.com. internet.sayt.